

İNGİLİS DİLİNDƏ İCTİMAİ-SİYASİ MƏTNLƏRİN LEKSİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Giriş. İctimai-siyasi məzmunlu mətnlərin leksik xüsusiyyətlərini öyrənərkən, onların tərkib hissəsi olan sözlərə və bu sözlərin seçiminə diqqət yetirmək vacibdir. Bildiyimiz kimi, sözlər aid olduqları dilin birləşdirici, əlaqələndirici və müstəqil tərkib hissələridir.

Lüğət tərkibindəki sözlərin müxtəlif qruplar altında qruplaşdığını nəzərə alsaq, belə bir bölgünün mövcudluğunun şahidi olarıq. Lüğət tərkibinə aid olan sözlər, ədəbi və danışiq sözlərinə aiddir. Bunu nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu sözlərin hamısını ictimai-siyasi məzmunlu mətnlərdə istifadə etmək mümkün deyil. Bu fikri əsaslandırmaq üçün sözlərin lüğət tərkibindəki mövqeyinə baxmaq və onların işlənmə dairəsini müəyyənləşdirmək lazımdır.

İctimai-siyasi mətnlər əsasən dövlətin müxtəlif sahələrində, məsələn, dövlət idarələrində, qanunvericilik orqanlarında, dövlət sənədlərində və digər rəsmi sahələrə xas olan mətnlərdir. Bu mətnlərdə xüsusi bir dil strukturu və leksik seçimlər mövcuddur ki, bu da mətnin rəsmi və hüquqi xarakterini təmin edir. Belə mətnlərdə standart, elmi və hüquqi terminlərdən, eləcə də müəyyən frazeoloji birləşmələrdən geniş istifadə edilir.

Bu mətnlərdə əsas xüsusiyyət, dilin ciddi və aydın olmasını təmin etmək üçün istifadə olunan xüsusi söz və ifadələrin olmasıdır.

Əsas hissə. Görkəmli dilçi I.R.Qalperin ingilis dilinin lüğət tərkibindəki sözləri ədəbi, danışiq və neytral sözlər kimi qruplaşdırmışdır. Ədəbi layı təşkil edən sözlər dilin ədəbi üslubuna aiddir. Bu qrupa poetik və arxaik sözlər daxildir. Qeyri-ədəbi laya daxil olan sözlər dilin lüğət tərkibində mövcud olsa da, adından da göründüyü kimi, belə sözlər dilin istənilən üslubunda işlənilməsi məhdudlaşdırılan sözlərdir. Bu cür sözlərə vulqarizmlər, dialektizmlər və jargonlar daxildir [2, s. 122].

Azərbaycan dilçiliyində dilin leksik qatı haqqında ilk elmi mülahizələr Ə.M.Dəmirçizadəyə məxsusdur. Ə.M.Dəmirçizadə, sözlərin və ifadələrin seçilməsini insan təfəkkürü ilə əlaqələndirərək, dilin funksional təbiətini izah etmişdir. O, dilin müxtəlif üslublarda və fərqli kommunikativ məqsədlərə xidmət edən xüsusiyyətlərini dərinlən araşdırmış və dilin müxtəlif qatlarını təhlil edərək leksikanın sosial və mədəni əhəmiyyətini vurğulamışdır [1, s. 25].

İngilis dilçiliyində isə funksional dilçilik sahəsində önəmli yer tutan alimlərdən J.R.Firth, M.A.K.Halliday, John Sinclair və W. Labovun adlarını qeyd etmək olar. J.R.Firth, dilin yalnız struktur baxımından deyil, eyni zamanda sosial və mədəni kontekstdə necə işlədiyini də araşdırmışdır. O, dilin istifadə olunduğu konkret vəziyyətlərdəki funksiyasına diqqət yetirərək, dilin leksik xüsusiyyətlərinin müxtəlif kontekstlərə görə dəyişdiyini vurğulamışdır. Onun ən məşhur yanaşması "konkret kontekstdə dilin mənası"dır. Bu yanaşmaya görə, bir sözün və ya ifadənin mənası yalnız dilin qrammatik strukturu ilə deyil, həm də onun istifadə olunduğu sosial və mədəni mühitlə müəyyənləşir [4, s. 136].

M.A.K.Halliday funksional dilçilik nəzəriyyəsinin inkişafında mühüm rol oynamış bir dilçidir. O, "Funksional qrammatika" adlandırdığı nəzəriyyəsində dilin necə işlədiyini və müxtəlif kommunikativ məqsədləri necə yerinə yetirdiyini izah etmişdir. M.A.K.Halliday, dilin yalnız qrammatik strukturlarından deyil, həm də onun sosial funksiyalarından, yəni nə məqsəd daşıdığından asılı olaraq dəyişdiyini irəli sürmüşdür. O, dilin üslublarını təhlil edərək, həmçinin leksikanın bu üslubların həyata keçirilməsindəki rolunu vurğulamışdır. M.A.K.Hallidayə görə, dilin leksik quruluşu kommunikativ məqsədlərə xidmət edir və dilin müxtəlif funksional üslublarında, məsələn, elmi, bədii və ya ictimai-siyasi üslubda fərqli leksik seçimlər edilir [5, s. 102].

John Sinclair, həmçinin İngilis dili və leksikologiya sahəsində aparıcı alimlərdən biridir. O, leksik təhlilin önəmini vurğulamış və dilin leksik strukturunun funksional təhlilinə diqqət yetirmişdir. J.Sinclair, ingilis dilindəki sözlərin və ifadələrin yalnız qrammatik funksiyalarına deyil, eyni zamanda onların sosial və mədəni kontekstdə necə istifadə olunduğuna da fokuslanmışdır. O, leksikanın dilin müxtəlif üslublarında və fərqli kommunikativ məqsədlərdə necə seçildiyini tədqiq edərək, dilin tətbiq olunduğu hər bir sahənin özünəməxsus leksik xüsusiyyətlərini qeyd etmişdir [7, s. 45].

William Labov dilin leksik strukturlarını sosial fərqliliklərlə əlaqələndirən bir dilçidir. O, xüsusilə ingilis dilindəki müxtəlif dialektlərdə və sosial təbəqələr arasında leksik fərqləri təhlil etmişdir. W.Labov, dilin müxtəlif sosial və mədəni kontekstlərdə necə dəyişdiyini və leksikanın bu dəyişikliklərə necə cavab verdiyini göstərmişdir. Onun işləri, leksikanın funksional istifadə olunduğu yerlərdə, məsələn, ictimai-siyasi mətnlərdə, fərqli sosial qrupların və ya dövlət orqanlarının necə ünsiyyət qurduğunu başa düşmək üçün çox önəmlidir [6, s. 113].

İctimai-siyasi mətnlərin məqsədini və ideyasını aydın şəkildə çatdırmaq üçün sadə və qısa cümlələr, eləcə də rəsmi və hüquqi anlamda qəbul olunan terminlərdən istifadə olunur.

İctimai-siyasi mətnlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də söz səviyyəsinin konkret və dəqiq olmasıdır [3, s. 20]. Burada məqsəd, qarşı tərəfə yanlış anlama və ya təhrif olunmuş informasiya verməmək, əksinə, verilən məlumatın tam və aydın şəkildə çatdırılmasıdır. Bu mətnlərdə sözlər və ifadələr dəqiq və məntiqli şəkildə istifadə olunur ki, bu da mətni oxuyan və ya dinləyən şəxsə dəqiq məlumat əldə etmək imkanı verir.

Dövlət sənədində və ya bir seçki bəyannaməsində istifadə olunan dil çox vaxt konkret, rəsmi və terminologiya ilə zəngin olur. Belə mətnlərdə "legislation -qanunvericilik", "electoral rights - seçki hüquqları",

"*interest of the state - dövlətin mənafeyi*" kimi sözlər istifadə edilə bilər ki, bunlar yalnız müəyyən hüquqi və siyasi mənalara sahibdir və cəmiyyətin bütün təbəqələri tərəfindən aydın başa düşülür.

Bu tip mətnlərin özünəməxsus xüsusiyyəti həm də onların sosial və hüquqi əhəmiyyətini göstərir. Məsələn, dövlət tərəfindən verilən bəyanatlar, rəsmi qərarlar və ya ictimai-siyasi müzakirələr zamanı bu cür mətnlərdə söz seçimi vacibdir ki, mesajın düzgün və inandırıcı şəkildə çatdırılması təmin olunsun. Bu zaman sözlər və ifadələr həm də qanunla tənzimlənən qaydalara, etiketə və etik standartlara uyğun olmalıdır. Bu xüsusiyyətləri daha aydın şəkildə görmək üçün aşağıdakı nümunəyə diqqət yetirək.

Drones – bu texnologiya müharibənin müasir dövründə döyüş meydanında üstünlük təmin etmək üçün geniş şəkildə istifadə olunur. Dronlar hədəfləri uzaq məsafədən dəqiq şəkildə vurmağa imkan verir.

Russian peacekeepers – müharibələrdən sonra sülhü qorumaq məqsədilə hərbi qüvvələrini göndərən ölkələrin göndərdiyi sülhməramlı qüvvələri təmsil edir. Rusiya, bu münasibətdə Dağlıq Qarabağ bölgəsinə sülhməramlı qüvvələr göndərmişdir.

Long-term political resolution – Uzunmüddətli siyasi həll. Müharibənin dayandırılması razılaşması olsa da, hələ də münaqişənin siyasi və hüquqi əsasda tam olaraq həll olunmadığını göstərən ifadə.

Political and military landscape – Siyasi və hərbi mənzərə. Müharibənin nəticəsi olaraq bölgədəki siyasi və hərbi vəziyyətin dəyişməsinə göstərir.

Territorial gains - bu termin müharibə və ya hərbi əməliyyatlar nəticəsində bir dövlətin digərinin ərazilərini nəzarət altına alması ilə əlaqədardır.

Nümunələrdən göründüyü kimi, leksikanın və üslubun özünəməxsus keyfiyyətləri ilə bu mətn standart sözlərlə birlikdə, fikrin lakonikliyi və eyni zamanda heç bir əlavə olunmadan söz, söz birləşmələri və onların əlaqəsindən əmələ gələn cümlə və mətn səviyyəsində çıxış edən ictimai-siyasi məzmunlu sintaktik vahiddir. Bu tip mətnlərdə ifadələrin qısa, dəqiq və məntiqi ardıcılıqla verilməsi vacibdir.

İctimai-siyasi məzmunlu mətnlərdə tez-tez istifadə olunan sözlər və ifadələr, adətən, dilin müxtəlif üslublarında - rəsmi, elmi və hüquqi üslubda - geniş şəkildə qəbul edilmiş standart terminlərdir. Bu terminlər xüsusi məna daşıyır və oxucuya məlumat vermək məqsədi güdür. Məsələn, "*ceasefire agreement - atəşkəs razılaşması*", "*peacekeeping forces - sülhməramlı qüvvələr*", "*territorial integrity- ərazi bütövlüyü*" kimi ifadələr standart anlayışlar olaraq bu tip mətnlərdə tez-tez rast gəlinir.

İctimai-siyasi məzmunlu mətnlərdə fikrin lakonik şəkildə ifadə edilməsi çox önəmlidir. Bu o deməkdir ki, hər bir cümlə konkret və aydın olmalı, əlavə, boş sözlərdən və təkrarlamalardan qaçınmalıdır. Məqsəd, oxucuya yalnız lazımı və konkret məlumatı çatdırmaqdır. Cümlə strukturu qısa və mənalı olur ki, bu da mətnin səmərəli anlaşılmasına şərait yaradır.

İctimai-siyasi mətnlərdə sözlər arasında əlaqə çox mühüm rol oynayır. Sözlər və söz birləşmələri arasındakı əlaqə cümlə və mətn səviyyəsində məna təşkil edir. Məsələn, "*intensification of military operations - hərbi əməliyyatların intensivləşdirilməsi*", "*sübh sazişi imzalanması - signing of a peace agreement*" kimi ifadələrdə sözlər birləşərək konkret bir hadisə və ya proses haqqında məlumat verir.

İctimai-siyasi mətnlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri də fikrin dəqiqliyidir. Burada müəllif heç bir əlavə təfərrüata yer vermədən yalnız fakt və hadisələri qeyd edir. Məsələn, "*The ceasefire agreement was signed on November 10.- Ateşkes sazişi 10 noyabr tarixində imzalanıb*" kimi bir ifadə konkret faktı və hadisəni aydın şəkildə çatdırır.

İctimai-siyasi xarakterli mətnlərin tərcüməsi zamanı ən önəmli məsələlərdən biri, mətnin orijinal dilin üslubunu və söz səviyyəsini qorumaqdır. Tərcümə edilən mətnə həm məzmunun, həm də üslubun dəqiqliklə qorunması vacibdir. İctimai-siyasi mətnlər çox vaxt rəsmi, hüquqi, diplomatik və ya informasiya məqsədli olduğu üçün burada istifadə olunan terminlər, ifadələr və cümlə quruluşu çox vacibdir.

İctimai-siyasi xarakterli mətnin tərcüməsi, müəyyən söz səviyyəsini gözləməklə həyata keçirilir. Bu, mətnə istifadə olunan dil və terminlər kimi elementlərin doğru şəkildə digər dillə çevrilməsi və eyni zamanda həmin dilin üslubunun qorunması deməkdir. Tərcüməçi, həmçinin mətnin üslubunun saxlamaqla yanaşı, tərcümə olunan dilin rəsmi və formal tonunu da qoruyur.

Növbəti nümunəni nəzərdən keçirək. Aşağıdakı mətn ABŞ-ın 2024-cü il prezident seçkiləri haqqında ümumi məlumatı verir:

The 2024 U.S. presidential election is a significant event that will determine the country's political future. The main competition is expected to be between the Republicans and Democrats.

Former President Donald Trump is running for president again after winning the 2016 election. Trump focuses on economic recovery, immigration, and foreign policy, aiming to gain voter support with a more aggressive approach.

President Joe Biden, who was elected in 2020, is running again as the Democratic candidate. He promises stability in domestic and foreign policy, as well as protection of democratic values.

The 2024 election takes place in a time of debate over issues such as the economy, healthcare, and foreign policy. Political divisions and rising radicalism in the U.S. make the election results uncertain [6].

The political future of the country - bu ifadə "*ölkənin siyasi gələcəyi*" deməkdir. Burada "*political*" (siyasi) və "*future*" (gələcək) sözləri ümumiyyətlə ölkə və onun inkişafı ilə bağlı olan aspektləri ifadə edir.

Significant event – mühüm hadisə - bu termin adətən geniş miqyaslı, nəticələri olan və diqqət çəkən hadisələri ifadə edir.

Republicans and Democrats - Bu, ABŞ-da ən çox tanınan siyasi partiyaların adlarıdır. *Respublikaçılar* və *Demokratlar* ifadələri məhz ABŞ-da siyasi partiya mənsubiyyətlərini göstərir. Hər iki termin düzgün şəkildə tərcümə olunub.

Domestic and foreign policy - *daxili və xarici siyasət* anlayışları, dövlətin daxili və beynəlxalq əlaqələrini ifadə edir. Bu terminlər siyasi və beynəlxalq hüquqda geniş istifadə edilir.

To maintain stability and democratic values – *sabitliyi və demokratik dəyərləri qorumaq* sözləri burada mövcud siyasi və sosial nizamı qorumağı və demokratik prinsipləri müdafiə etməyi ifadə edir.

Importance of the elections - *seçkilərin əhəmiyyəti* - burada seçkilərin cəmiyyət və ölkə üçün nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulamaq üçün istifadə edilir.

Political divisions – *siyasi bölünmələr* - burada cəmiyyətdəki və ya ölkə daxilindəki fikir ayrılıqlarını ifadə edir. Bu termin ümumiyyətlə siyasi münaqişələr və qeyri-birliklər üçün istifadə olunur.

İctimai-siyasi xəbərlərdə yer alan mətnlər əsasən oxucunu məlumatlandırmaq, hət hansı bir hadisəni həll etmək məqsədini daşıyır. Belə mətnlər bir qayda olaraq şərhəz verilir və konkret məqsədə yönəlmiş olur. Xəbərlər, tez-tez faktlara əsaslanaraq, obyektiv və şərh edilmədən təqdim olunur. Bununla yanaşı, ictimai-siyasi xəbərlərdə verilən məlumatlar, hansısa hadisənin nə zaman, harada və necə baş verdiyini izah edir.

İctimai-siyasi məzmunlu mətnlərin yazılmasında xüsusi lüğət mövcuddur ki, bu sözlər də ictimai-siyasi məzmunlu mətnin yaranmasında böyük rol oynayır. Yəni adi danışqdan fərqli olaraq, bu lüğət ictimai-siyasi sözlərdən, xüsusi iqtisadi-siyasi terminlərdən və s. ibarət olur. Məsələn:

It looks like the profit will exceed the projected goals for Q1. [10] - Görünür, gəlir birinci rüb (Q1) üçün nəzərdə tutulan hədəfləri (məqsədləri) üstələyəcək.

Buradakı "profit" sözü "gəlir" kimi tərcümə olunsada, daha doğru tərcümə "mənfəət" olardı. İqtisadi terminlərdə "gəlir" (income) ümumi gəliri, "mənfəət" isə gəlir və xərclər arasındakı fərqi ifadə edir. Bu kontekstdə "profit" məhz şirkətin müəyyən bir dövr ərzində əldə etdiyi gəliri, mənfəəti göstərir, buna görə də "mənfəət" daha dəqiqdir.

İctimai-siyasi mətnlərdə istifadə olunan terminlərin və ifadələrin düzgün anlaşılması üçün aşağıdakı kriteriyalar nəzərə alınmalıdır [1, s. 135]:

1. *Kontekstual mənalar*: İctimai-siyasi leksikada bir sözün mənası yalnız onun öz təbii mənası ilə müəyyən olunmur, eyni zamanda həmin sözün istifadə edildiyi kontekst də çox önəmlidir. Məsələn, "power - güc" sözü adi dil üçün sadə bir anlayış olsa da, ictimai-siyasi mətnlərdə bu, siyasi, hüquqi və ya iqtisadi güc kimi xüsusi mənalar daşıya bilər.

2. *Texniki və xüsusi terminlər*: İctimai-siyasi leksikada istifadə olunan çoxsaylı terminlər xüsusi sahələrə aid olur, məsələn, iqtisadiyyat, hüquq, demokratiya, seçkilər, hüquq-mühafizə orqanları və s. Bu terminlər hər bir kontekstdə müəyyən bir anlayışı ifadə edir və onların tərcüməsi çox diqqət tələb edir.

3. *Sosial və mədəni baxış*: İctimai-siyasi mətnlər müəyyən bir cəmiyyətin dəyərlərinə, siyasi görüşlərinə və ya ideologiyalarına əsaslanır. Bu səbəbdən, bu mətnlərdə istifadə olunan terminlər, tərcümə zamanı, müəyyən sosial və mədəni baxış açıqlarının nəzərə alınmasını tələb edir. Bu, tərcümənin yalnız sözün tərcüməsindən ibarət olmadığını, eyni zamanda mənanın doğru şəkildə ötürülməsini də təmin edir.

4. *Dil fərqlilikləri*: Hər bir dilin özünün təbii qrammatik, sintaktik və semantik xüsusiyyətləri vardır. İctimai-siyasi mətnlərdə isə bu xüsusiyyətlər bəzən başqa dillərdə çətinlik yarada bilər, çünki hər bir dil özünün özünəməxsus strukturunu və ifadə tərzini istifadə edir. Bu səbəbdən, tərcümə edərkən yalnız birbaşa tərcümə etməklə kifayətlənmək olmaz. Tərcüməçinin həmçinin mətni doğru şəkildə uyğunlaşdırması və mədəni fərqləri nəzərə alması vacibdir.

İctimai-siyasi mətnlərin tərcüməsi zaman, yalnız dil səviyyəsində deyil, həm də mədəni, ideoloji və sosial səviyyədə də xüsusi diqqət tələb edir. Bu mətnlər müəyyən bir məqsədə xidmət edir və onların tərcüməsi zamanı bu məqsədin də qorunması lazımdır.

Nəticə. İctimai-siyasi leksika, cəmiyyətin və dövlətin həyatını əks etdirən terminlər və ifadələrdən ibarət olan xüsusi bir dil sahəsidir. Bu leksikada istifadə olunan terminlər, təkcə dilin adi sözləri deyil, eyni zamanda müəyyən bir sahəyə aid, xüsusi mənaya malik söz və ifadələrdir. Bu sözlər müəyyən bir siyasi, iqtisadi, hüquqi və ya sosial kontekstdə işlədilir və bu səbəbdən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Dəmirçizadə, Ə.M. Azərbaycan dilinin leksikası və sosial funksiyaları. Bakı, - 1973, - 250 s.
2. Галперин, И.Р. Лексика и структура языка. Москва, Наука, - 1960, - 343 с.
3. Fairclough, N. Language and Power. Routledge. – 2015. – 420 p.
4. Firth J.R. Papers in Linguistic Methodology. London, Oxford University Press - 1957, - 336 p.
5. Halliday, M.A.K. Language as Social Semiotic. London, Edward Arnold – 1978, - 208 p.
6. Labov, W. Sociolinguistic Patterns. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, - 1972, - 426 p.
7. Sinclair, J. Collins Cobuild English Dictionary (Lexical studies). Glasgow, HarperCollins Publishers, - 1991, - 1,432 p.

Açar sözlər: ictimai-siyasi mətnlər, siyasi leksika, ictimai leksik lay, mətnin leksik tərkibi, ədəbi və qeyri-ədəbi lay

Keywords: socio-political texts, political lexicon, social lexical layer, lexical composition of the text, literary and non-literary layers.

Ключевые слова: общественно-политические тексты, политическая лексика, социальный лексический слой, лексический состав текста, литературный и нелитературный слои.

Xülasə

Müasir dövrdə dil məsələləri, xüsusən də ictimai-siyasi sahədə, daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir dilin özünəməxsus leksik xüsusiyyətləri var və bu xüsusiyyətlər dilin sosial həyatdakı funksiyasını təmin edir. Məqalədə, ictimai-siyasi mətnlərdə geniş şəkildə istifadə olunan xüsusi sözlərin və terminlərin (siyasi, iqtisadi, hüquqi terminlər, beynəlxalq münasibətlərdə istifadə olunan ifadələr və s.) müəyyən edilməsi və bu terminlərin dilin inkişafındakı rolunun təhlili qarşıya məqsəd qoyulub. Həmçinin, ictimai-siyasi mətnlərin tərcüməsi zamanı leksik xüsusiyyətlərin qorunmasının vacibliyi və tərcüməçilərin bu terminləri necə düzgün və effektiv şəkildə tərcümə etmələri vurğulanır.

Lexical Features of Socio-Political Texts in English

Summary

In the modern era, language issues, especially in the socio-political sphere, hold greater significance. Every language has its distinctive lexical features, and these features play a crucial role in fulfilling the language's function in social life. The article aims to identify specific words and terms (such as political, economic, and legal terminology, expressions used in international relations, etc.) that are extensively employed in socio-political texts, and to analyze the role these terms play in the development of the language. Furthermore, the article highlights the importance of preserving lexical features in the translation of socio-political texts, as well as how translators should accurately and effectively render these terms.

Лексические особенности общественно-политических текстов на английском языке

Резюме

В современном мире языковые вопросы, особенно в общественно-политической сфере, имеют особое значение. Каждый язык обладает своими уникальными лексическими особенностями, которые обеспечивают его функцию в социальной жизни. В статье ставится цель определить специфические слова и термины (политические, экономические, юридические термины, выражения, используемые в международных отношениях и т.д.), которые широко используются в общественно-политических текстах, а также проанализировать их роль в развитии языка. Также подчеркивается важность сохранения лексических особенностей при переводе общественно-политических текстов и то, как переводчики должны правильно и эффективно переводить эти термины.

RƏYÇİ: E.Vəliyeva